

*Галатир І. А., кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри документознавства та
інформаційної діяльності Хмельницького інституту
соціальних технологій Університету «Україна»*

ПРОФЕСІЙНІ КОМПЕТЕНТНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА, ЯКИЙ ПРАЦЮЄ ІЗ ДІТЬМИ-СОЦІАЛЬНИМИ СИРОТАМИ

У статті здійснено спробу виокремити ключові професійні компетентності соціальних педагогів, які працюють із дітьми-соціальними сиротами. Професійні компетентності розглядаються як складові компоненти професійної готовності. Наявність сформованих професійних компетентностей та/або готовності до роботи із соціальними сиротами не забезпечують результативної соціально-педагогічної взаємодії.

В статті здійснено спробу виділити ключові професійні компетентності соціальних педагогів, які працюють із дітьми-соціальними сиротами. Професійні компетентності розглядаються як складові компоненти професійної готовності. Наявність сформованих професійних компетентностей та/або готовності до роботи із соціальними сиротами не забезпечують результативної соціально-педагогічної взаємодії.

Постановка проблеми. У сучасній психолого-педагогічній літературі досить часто зустрічається опис різних видів компетентностей. Професійні компетентності розглядаються як суб'єктивний стан особистості, яка вважає себе здатною і підготовленою до виконання певної професійної діяльності. Професійні компетентності не обов'язково узгоджуються з суб'єктивною професійною підготовленістю, що є поняттям значно вужчим. Хоча досить часто професійні компетентності ґрунтуються на самооцінці та самоактуалізації особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні у науково-педагогічній літературі представлено ряд праць з теорії і досвіду вирішення проблеми професійної підготовки соціальних педагогів. Проблема формування професійної компетентності соціального педагога розглянуто в працях А.Белінської, В.Бочарової, В.Сидорова, А.Ляшенка, І.Миговича, Г.Поповича, Є.Холостової та інших. Великого значення у висвітленні питань загально-методологічної та теоретичної проблеми професійної підготовки кадрів мають роботи В.Байденко, С.Батишева, Г.Бордовського та ін.; теорії діяльності соціальних структур у суспільстві, взаємодії людини й соціуму присвячено наукові доробки В. Афанасьєва, О. Бодальова, В. Кондратенко, В. Фролова та інших; особливості професійної діяльності соціальних педагогів розкрито Л. Беляєвою, Б. Вульфовой, І. Зимнею та

іншими; зміст, форми і методи підготовки соціальних педагогів у вищих навчальних закладах досліджено Л. Вітебським, В. Масленніковою, Т. Пігаловою, Л. Родіною, М. Черкасовою та іншими.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз наукової літератури свідчить про те, що дослідження професійних компетентностей соціальних педагогів є досить глибокими, та разом з тим, недостатньо вивченою залишається проблема визначення таких компетентностей при роботі із соціальними сиротами.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є спроба виокремлення професійних компетентностей соціальних педагогів, які працюють із дітьми-соціальними сиротами.

Виклад основного матеріалу. Основною внутрішньою умовою професійно-особистісної готовності є адекватна мотивація, яка відображає ставлення суб'єкта до професійної діяльності як суспільно значущої справи, спонукає і підтримує стабільну спрямованість діяльності, багато в чому визначає й пояснює поведінку суб'єкта у процесі професійно-особистісного самовизначення.

Важливим для нашого дослідження є висновок О. Карпенко щодо неможливості об'єктивно вибудувати структуру і зміст кваліфікаційних характеристик лише за допомогою зіставлення теоретичної і практичної моделей професіоналів. Учена

вважає, що «необхідно враховувати вимоги до властивостей, якостей особистості і розвиненості різних компонентів у свідомості, психології і практичній діяльності соціального працівника... Без сумніву, професійно обумовлені якості є необхідним компонентом для ефективної діяльності. Але не менш важливими є такі компоненти особистості, як її світогляд, гуманістично-ціннісна орієнтація і соціальна спрямованість. Зокрема істотно впливають на особистісні і професійні якості спеціаліста простір соціальних відносин у суспільстві, становлення нового типу взаємодії спеціаліста соціальної роботи і клієнта, морально-правовий статус соціального працівника у суспільстві тощо» [1, с. 257]. Саме тому ми вважаємо, що визначити сутність готовності, а відтак і компетентностей, як складових, майбутнього соціального педагога до роботи із соціальними сиротами можна лише за умови достатньо ґрунтовного аналізу та врахування особливостей професійної діяльності цих фахівців в окресленій царині. Для цього розглянемо зміст, функції та особливості роботи соціального педагога в контексті його роботи з соціальними сиротами.

Соціальний педагог – спеціаліст, зайнятий у сфері соціально-педагогічної роботи або освітньо-виховної діяльності. Він організовує взаємодію освітніх та позанавчальних установ, сім'ї, громадськості з метою створення в соціальному середовищі умов для соціальної адаптації та благополуччя в мікросоціумі дітей та молоді, їх всебічного розвитку [2, с. 48].

Соціальний педагог, відповідно до посадових обов'язків, вивчає психологічні, медичні, педагогічні особливості дітей та молоді; умови їх життя в мікросоціумі; виявляє інтереси, потреби, труднощі, проблеми, конфліктні ситуації, відхилення у поведінці дітей та молоді; надає їм своєчасну допомогу та підтримку; виступає посередником між особистістю та організацією, сім'єю, спеціалістами різних соціальних служб, відомств та адміністративних органів; здійснює реабілітацію дітей-інвалідів; організує роботу з дітьми та молоддю за місцем проживання; забезпечує соціальний супровід дітей-сиріт; працює у напрямку

профілактики негативних явищ серед дітей та молоді.

Придатність спеціаліста до виконання перерахованих посадових обов'язків визначається рівнем сформованості у нього *когнітивного* (знання) та *операційного* (вміння) компонентів готовності до соціально-педагогічної діяльності. Ці знання реалізуються у практичній діяльності соціального педагога. Вони тісно пов'язані з *професійними вміннями* (комунікативними, аналітичними, організаторськими, прогностичними, проектувальними).

Соціально-педагогічна робота належить до таких видів професійної діяльності, в яких не лише знання та вміння, а й особистісні якості спеціаліста впливають у багатьох випадках на її результативність. Визначаючи внутрішні характеристики соціального педагога, необхідно пам'ятати те, що він працює у сфері «людина – людина», що вимагає від спеціаліста, насамперед, здатності успішно функціонувати в системі міжособистісних відносин. Тому професійна компетентність соціального педагога визначається наявністю в нього групи таких особистісних якостей:

психологічні характеристики: емоційна врівноваженість, низька тривожність, творче мислення, послідовність у діях, наполегливість, стриманість, уважність, спостережливість;

морально-етичні якості: гуманність, доброта, терпимість, справедливість, тактовність, емпатійність, скромність, відповідальність;

психоаналітичні якості: адекватна самооцінка, самокритичність, самоаналіз, прагнення до самовдосконалення;

психолого-педагогічні якості: комунікабельність, зовнішня привабливість, вміння навіювати та переконувати, оптимізм [2, с. 49].

В результаті аналізу змісту й основних напрямків соціально-педагогічної діяльності, на соціальних педагогів у контексті їх роботи з соціальними сиротами покладено виконання окреслених функцій (діагностична, виховна, організаторська, прогностична, попереджувально-профілактична і соціально-терапевтична, комунікативна, правоохоронно-захисна, корекційно-реабілітаційна).

Оскільки сфери, напрями та функції діяльності соціального педагога досить розмаїті, під час своєї роботи із соціальними сиротами він виконує різноманітні професійні ролі (посередника, адвоката, помічника, консультанта, психотерапевта, експерта, аніматора, менеджера тощо).

Далі вважаємо за потрібне розглянути особливості соціально-педагогічної діяльності з дітьми-соціальними сиротами, що, безумовно, має бути також враховано при визначенні готовності до роботи з такою категорією клієнтів, її структури та компетентностей. Особливості соціально-педагогічної діяльності з соціальними сиротами обумовлені впливом низки факторів. Розвиток дітей-сиріт характеризується не тільки відставанням, але й формуванням специфічних рис характеру та поведінки, врахування яких є необхідністю при організації соціально-педагогічної роботи. Дитина, що залишилася без піклування батьків, «потребує того, щоб їй створили ситуацію, максимально наближену до сімейної, іншими словами, компенсували дефіцит» [3, с. 23]. Ситуація сирітства є стресовою, вона здатна пробуджувати особистісні ресурси дитини, тим самим сприяти формуванню продуктивних механізмів подолання життєвих труднощів. Для дітей-соціальних сиріт має бути організована спеціальна діяльність, спрямована на формування певних здібностей, які опираються на логіку природного розвитку

При такому підході соціально-педагогічна діяльність із дітьми-сиротами набуває абілітаційного характеру. Під абілітацією розуміють систему заходів, спрямованих на опанування особою знань та навичок, необхідних для її незалежного проживання у соціальному середовищі: усвідомлення своїх можливостей та обмежень, соціальних ролей, розуміння прав та обов'язків, уміння здійснювати самообслуговування [4]. Абілітація соціальних сиріт спрямована на вдосконалення ресурсів їх саморозвитку, а також на розвиток певних здібностей, які могли б компенсувати наявні недоліки, викликані втратою родини, і сприяти подоланню труднощів соціалізації.

Ситуація сирітства тягне за собою безліч проблем: медичних, психологічних, соціальних, юридичних, подолати які дитина не може самостійно через відсутність необхідного досвіду. Наявність широкого спектру проблем дитини обумовлює організацію комплексної допомоги з боку соціальних педагогів.

Інші особливості соціально-педагогічної діяльності визначаються типом установи, де перебувають діти-сироти, їх віковою категорією, медичними, соціальними та психологічними проблемами. Узагальнена інформація про заклади системи опіки та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, представлена у табл. 1.

Таблиця 1.

Державна система опіки та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування

Тип закладу	Вік дітей	Кількість дітей
Будинок дитини	0–3	100–150
Дошкільний дитячий будинок	3–7	25–250
Школа-інтернат	7–17	350–450
Інтернатний заклад змішаного типу	3–17	100–400
Спеціальна школа-інтернат для дітей з вадами розвитку	7–17	100–300
Притулок	3–17	25–100

Основні напрями соціально-педагогічної діяльності у зазначених установах вибудовуються за принципом визначення проблем, що виникають у процесі навчання і виховання дітей. Хоча ці напрями прямо впливають із кваліфікаційної характеристики соціального педагога, вони є значно ширшими, тому що вимагають участі всіх, хто навчає і виховує дитину.

Як свідчать результати здійсненого аналізу, у більшості дитячих будинків та інтернатах не введено достатньої кількості штатних одиниць посади соціального педагога. Через це він як адміністративна особа займається переважно реалізацією охоронно-захисної функції, тобто представляє права та інтереси дітей у державних і правозахисних органах влади. Тим часом саме ця посада має суттєві

можливості щодо організації комплексної допомоги безпосередньо вихованцям закладів інтернатного типу.

Щодо установ інтернатного типу, то їх основне призначення – заміщення сім'ї як основного інституту соціалізації, створення умов, максимально наближених до сімейних. Відповідно, у цьому визначальну роль відіграє саме соціальний педагог, покликаний створювати умови для успішної соціалізації дитини, сприяти створенню здорового мікроклімату в колективі, гуманізації міжособистісних взаємин, реалізації здібностей кожного, захисту інтересів особистості, організації дозвілля, залучення до соціально корисної діяльності.

Серед численних типів установ у нашій країні найбільш поширеними є дитячі будинки, школи-інтернати та притулки. Розглянемо особливості діяльності соціального педагога у цих закладах.

Проведений теоретичний аналіз наукової літератури дозволив встановити, що перераховані вище заклади мають вирішувати такі завдання:

створення сприятливих, комфортних, наближених до домашніх, умов, що сприяють нормальному розвитку дитини;

забезпечення охорони здоров'я дітей;

забезпечення соціального захисту дитини, її медико-педагогічної та соціальної адаптації;

охорона інтересів і прав вихованців;

освоєння дітьми освітніх програм, отримання гідної освіти в інтересах особистості, суспільства та держави;

формування загальної культури вихованців, їх адаптації до життя;

формування здатності вихованців до саморозвитку й самовизначення;

створення умов для усвідомленого вибору та подальшого освоєння професійних освітніх програм.

В окремих дослідженнях йдеться, що головним завданням дитячого будинку є створення умов для повноцінного розвитку дитини, забезпечення його інтеграції у сучасне суспільство [5, с. 71]. З цим погоджується і Р. Овчарова, яка зазначає, що «дитячі будинки та школи-інтернати покликані виконувати не лише освітньо-виховні функції. Вони сприяють нормальній соціалізації особистості, її повноцінному розвитку, компенсують і виправляють вади розвитку, забезпечують правову та

психологічну захищеність вихованців і випускників» [6, с. 162].

Функціональні обов'язки соціального педагога окреслені у листі Міністерства освіти і науки України від 02.08.2001 «Про особливості діяльності практичних психологів (соціальних педагогів) загальноосвітніх навчальних закладів». Відповідно до цього листа перед соціальними педагогами ставляться такі професійні завдання:

формування гуманних стосунків між вихованцями, учнями та педагогами;

охорона та захист прав та інтересів дітей;

вивчення особливостей особистості учня, соціальної ситуації розвитку та умов життєдіяльності;

вияв інтересів та потреб, проблем і труднощів дітей та підлітків;

створення атмосфери психологічного комфорту для учнів у навчальній та позанавчальній діяльності;

організація та координація різних видів позанавчальної діяльності дітей та підлітків;

робота з обдарованими дітьми та дітьми із творчими здібностями;

попередження конфліктів в учнівських колективах;

допомога старшокласникам у професійному самовизначенні;

орієнтація учнів на здоровий спосіб життя;

профілактика правопорушень серед неповнолітніх, робота з учнями «групи ризику»;

посередницька діяльність між вихованцями та адміністрацією, педагогами школи, батьками, різними соціальними інститутами;

взаємодія з педагогами, психологом, батьками або опікунами для надання допомоги учням;

попередження суїцидальних спроб неповнолітніх [7].

До посадових обов'язків соціального педагога входять також турбота про дітей, які з певних причин виключені зі школи; надання допомоги та підтримки батькам при переведенні дитини до іншого навчального закладу; захист прав дітей, що є представниками національних меншин; виявлення дітей, які незаконно зайняті на роботі у навчальний час і вирішення питання їх освіти; сприяння дітям та

Питання педагогіки

батькам в отриманні гарантованих їм пільг; організація різноманітних благодійних акцій тощо.

З огляду на вищезгадані особливості роботи, функції та професійні уміння, соціальні ролі, посадові обов'язки соціального педагога щодо соціальних сиріт, можна виокремити наступні професійні компетентності:

✓ прагнення до спілкування з дітьми та потреба надавати їм допомогу;

✓ гуманне ставлення до дітей-соціальних сиріт;

✓ спроможність моделювати відносини на довірі й повазі; адекватне сприйняття інших;

✓ домінування суспільних інтересів над особистими; морально-ціннісне ставлення до професійної діяльності соціального педагога;

✓ установка на необхідність допомоги соціальним сиротам;

✓ наявність розвиненої соціальної перцепції;

✓ прагнення постійно поповнювати спеціальні знання про роботу із соціальними сиротами;

✓ працездатність та витривалість;

✓ комунікабельність;

✓ педагогічний такт і толерантність;

✓ організованість, зібраність;

✓ наполегливість у доведенні розпочатої справи до кінця;

✓ орієнтація на створення гуманістичного мікросередовища з метою активізації самопомогли клієнта;

✓ здатність сприймати нові ситуації та застосовувати адекватні методи і технології, які виправдані в конкретній ситуації;

✓ наявність розвиненого творчого мислення;

✓ наявність інтересу до професії;

✓ наявність внутрішньої мотивації до самовдосконалення;

✓ знання особливостей соціалізації соціальних сиріт;

✓ знання теорії та історії соціального виховання соціальних сиріт, сучасних концепцій їх виховання;

✓ знання нормативно-правової бази, що регулює захист дітей-соціальних сиріт;

✓ знання методик і технологій соціально-педагогічної роботи із соціальними сиротами;

✓ вміння взаємодіяти з людьми іншого соціального статусу; вміння ставити соціальний діагноз;

✓ вміння аналізувати і проектувати соціально-педагогічну роботу з дітьми-сиротами;

✓ вміння взаємодіяти з вчителями, батьками, спеціалістами служб у наданні допомоги дітям та підліткам;

✓ вміння виявляти резервні можливості особистості;

✓ вміння прогнозувати результати і наслідки своїх дій та вчинків інших;

✓ вміння налагоджувати відносини, швидка реакція на зміну ситуації;

✓ вміння легко змінювати соціальної ролі;

✓ вміння здійснювати правовий захист дитини;

✓ вміння проектувати власне життя і життя клієнта.

Разом з тим, варто зазначити, що при аналізі проблеми професійної придатності найчастіше особистість розглядається з боку професійно важливих якостей, а діяльність характеризується окремо. Насправді ж, як свідчить практика, нерідко трапляються випадки, коли за наявності усіх професійно важливих якостей особистість демонструє непродуктивність, тому що між особистістю і діяльністю існують несумісність та опосередковані фактори

Висновки. Таким чином, можемо впевнено зробити висновок, що при роботі соціальних педагогів із дітьми-соціальними сиротами необхідно враховувати, що особистість педагога є фактично завжди зразком для наслідування та формування у вихованців певних якостей. Одночасно до соціального педагога висуваються особливі вимоги – ця людина повинна відрізнятися високоморальними цінностями, й окрім наявності професійних компетентностей, бути гуманною і любити дітей.

Література

1. Карпенко О. Г. Професійна підготовка майбутніх соціальних працівників в умовах університетської освіти: дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04 / Карпенко Олена Георгіївна. – К., 2008. – 546 с.

2. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях : навч. посіб. / О. В. Безпалько ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К. : Логос, 2003. – 134 с.

Питання педагогіки

3. Преодоление трудностей социализации детей-сирот : сб. материалов науч.-практ. конф. – Ярославль : ЯГПИУ, 1998. - 49 с.
4. Про реабілітацію інвалідів в Україні : Закон України від 06 жовт. 2005 р. № 2961-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2006. - № 2/3. – Ст. 36. – Зі змінами ; ост. ред. 15 січ. 2009 р.
5. Комплексное сопровождение и коррекция развития детей-сирот: социально-эмоциональные проблемы / под ред. Л. М. Шипицыной, Е. И. Казаковой. - СПб. : Ин-т спец. педагогики и психологии, 2000. - 108 с.
6. Овчарова Р. В. Справочная книга социального педагога / Р. В. Овчарова. – М. : Творч. центр, 2001. – 479 с.
7. Про особливості діяльності практичних психологів (соціальних педагогів) загальноосвітніх навчальних закладів в 2001/2002 навчальному році [Електронний ресурс] : Лист М-ва освіти і науки України від 02 серп. 2001 р. № 1/9-272 // Комп'ютер. інформ.-прав. система «Ліга». – Режим доступу : www.liga.net.

Galatir I. A., Ph.D. pedagogichnih sciences, associate professor department
**PROFESIYNI KOMPETENTNOSTI SOTSIALNOGO TEACHER, YAKY PRATSYUC IZ
DITMI-SOTSIALNIMI ORPHANS**

In the article we tried to highlight the key professional competencies of social workers who participate with the children-social orphans. Professional competencies are considered as integral components of professional readiness. The presence of the formed professional competencies an /orreadiness to work with social orphans do not provide an effective social and educational interaction.

In view on the features of functions and professional skills, social roles , duties of social pedagogue according to the work with the social orphans , we can distinguish the following professional competencies :desire to communicate with children and the need to assist them; humane treatment of children and social orphans; ability to model the relationship on trust and respect; adequate perception of others; dominance of the public interest over personal; moral value attitude to the profession of social pedagogue; installation on the need for social assistance to orphans; availability of advanced social perception; desire to constantly replenish the special knowledge on the work with the social orphans ; working capacity and endurance; sociability; pedagogical tact and tolerance; organization, self-discipline ; persistence in bringing the work begun by the end, etc.